

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 5 Sayı: 22 Volume: 5 Issue: 22

Yaz 2012 Summer 2012

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**AHMET HAMDİ TANPINAR'IN ROMANLARINDA YABANCILAŞMAYA KARŞI
GÖSTERİLEN MUKAVEMET VE ÖRNEK KİŞİLER**

***“RESISTANCE AGAINST ALIENATION AND SAMPLE CHARACTERS IN TANPINAR'S
NOVELS”***

İdris ŞAHİN*

Salih OKUMUŞ**

Öz

Ahmet Hamdi Tanpınar, Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının önemli yazarlarından biridir. Eserlerinde modernleşme, değişim ve yabancılaşma gibi kavramları ele alır. Tanzimat'la başlayıp artarak devam eden modernleşme çabaları Türk halkında kimlik bunalımına ve yabancılaşmaya sebep olur. Tanpınar, mazinin Batılı bir zevk anlayışı ve bilgiyle geleceğin inşası sürecine katılmasından yanadır. Bu bakımdan o, geleceği inşa ederken moderne mukavemet edecek kıymetlerin arayışındadır. Bu sebeple kahramanlarını başta musiki ve mimari olmak üzere bir takım kültür değerleriyle birlikte mukavemete zorlar. Bu çalışmada yabancılaşmaya gösterilen mukavemet ve mukavemet gösteren örnek kişiler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Hamdi Tanpınar, roman, modernleşme, değişim, yabancılaşma, mukavemet.

Abstract

Ahmet Hamdi Tanpınar is one of the significant authors of Turkish Literature in Republican Period. He handles concepts like modernisation, change and alienation in his works. The attempts of modernisation which start with Tanzimat and continue increasingly afterwards cause identity crisis and alienation among Turkish people. Tanpınar supports the idea that the past should take part in the process of construction of the future with knowledge and in a Western sense of pleasure. In this view, he is in search of the values which will resist against modern while constructing the future. Therefore, he forces his heroes to resistance with certain values of culture the most outstanding of which are music and architecture. In this study, resistance to alienation and sample characters are to be analyzed.

Keywords: A. H. Tanpınar, Novel, Modernisation, Change, Alienation, Resistance.

* Bafra Anadolu Lisesi Edebiyat Öğretmeni.

** Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Ede. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Yabancılaşma, başta felsefe olmak üzere birçok disiplini etkilemiş bir kavramdır. İlk olarak teolojide ortaya çıkan bu kavram, Hegel ile felsefenin meselesi olur. Yabancılaşmayı felsefesinin en önemli argümanı hâline getiren ise Marx'tır. Ona göre insanın işi ile ilişkisinden doğan yabancılaşma bütün etkinliklerine damgasını vurur. İnsanın emeğine, üretim sürecine, ortaya çıkardığı ürününe yabancılaşmaması kapitalist toplum düzeninde değil ancak faaliyetini özgür biçimde yaptığı komünal hayatta mümkündür (Cevizci, 2010: 876). Yabancılaşmayı *das man* kavramıyla açıklayan Heidegger'e göre hayat, insanın çoğunluktan farklı düşünmesini ve böylece gerçekleri idrak etmesini kısıtlayan engellerle doludur (Kızıltan, 1986: 121). XX. yüzyılın en önemli filozoflarından olan, aynı zamanda eserleri ve fikirleriyle edebiyat âlemini etkileyen Sartre ise varoluşun özden önce geldiğini, insanın eylemleriyle kendini yarattığını, sadece bunun farkında olan insanın varoluş sahibi olduğunu belirtir (Topçu, 2006: 31).

Marx'ın üretim ilişkileri çerçevesinde ele aldığı yabancılaşma; sanayileşme, köyden şehre göç, kitle iletişim araçları, gelişen teknoloji ve küreselleşmeyle beraber artık hayatın her alanına sirayet etmiştir. Özellikle kitle iletişim araçları ve teknolojinin birey üzerindeki tahakkümü, *benin biricikliğini tehdit etmektedir*. Diğer taraftan kültür değerlerindeki yozlaşma, bireyin içinde yaşadığı toplumla olan bağını zayıflatmaktadır.

Ülkemizdeyse Tanzimat'la beraber Batı, bir model olarak alınır. Modernleşme yolunda atılan adımların halkın önünde gittiği bu dönemde geleneksel kurumlar ve kültürle birlikte Batı kaynaklı kurumlar ve kültür yan yana yaşamaya devam eder. Tanzimat'la başlayan Cumhuriyet'le devam eden değişim rüzgârı, Türk halkında kimlik bunalımına ve yabancılaşmaya sebep olur. Cumhuriyet döneminde modernleşme "*hurafelere karşı mücadele, bilimsel düşünme ve pozitif bilginin benimsenmesi*" (Aydın, 2010: 107) şeklinde anlaşıldığından halkı maziye bağlayan kültür değerleri de göz ardı edilir.

Murat Belge, Doğu-Batı çatışmasının modern Türk edebiyatının içine doğduğu beşik gibi bir şey olduğunu ifade eder (Belge, 2009: 94). Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edip Adıvar, Peyami Safa, Ahmet Hamdi Tanpınar, bu meseleyi romanlarında işleyen yazarlardır.

Mukavemet, "*karşı durma, dayanma, karşı koyma, direnme, direniş*" anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 1996: 679). Ahmet Hamdi Tanpınar, geleceğin inşasında mukavemet edecek kıymetler arar. Tanpınar'ın kararsız, tereddütler yaşayan, içine düştükleri durumdan kurtulacak iradeyi bir türlü gösteremeyen roman kahramanları, aynı zamanda içlerine düştükleri boşluğa mukavemet edecek, kendilerini yabancılaşmaktan kurtaracak değerlerin arayışındadır. Ayrıca romanlarda kahramanların boşluğa düşmesini engelleyen ya da onların içine düştükleri kararsızlık hâlinin dışında yaşayıp model teşkil eden örnek kişiler de vardır. *Huzur*'da İhsan, Şeyh Galip, Dede Efendi; *Sahnenin Dışındakiler*'de Alaiyeli Ahmet; *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde Muvakkit Nuri Efendi ve Ahmet; *Mahur Beste*'de İsmail Molla bu kişilerdendir. Bu çalışmada Tanpınar'ın yukarıda zikrettiğimiz bu romanlarında nelerle mukavemet ettiğini, bu bağlamda örnek kişilerin temsil ettikleri değerleri açıklamaya çalışacağız.

1. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Yabancılaşmaya Gösterilen Mukavemet

Şaban Sağlık, Tanpınar'ın geleneği şimdiye ve geleceğe bağlama çabasını *mukavemet* olarak adlandırır (Sağlık, 2011: ?). Tanpınar, bir yazısında Valery'den hareketle mukavemetten söz eder. Tanpınar'a göre yeninin başarısı, ona mukavemet edecek kıymetlere bağlıdır:

"Bak dostum, Valéry'nin bir cümlesi vardır ki, bütün hayatta bir düstur olabilir. Bu büyük şâir, her sabah düşüncelerini yazdığı defterlerden birinde, genç bir meslekdaşına soruyor: "Her şeyden evvel bana söyleyin, mukavemetiniz nedir? Nelere karşı koyuyorsunuz?" Bence ileriye hamle kadar, ki hayatın bütün yaratıcı sırrı oradadır, bu mukavemetin de bir yeri vardır. Çünkü hakikatin muzaffer olması gereğini ancak onun sayesinde buluruz. Gittikçe artan teklifleri, o mukavemet sıralar ve seçer. Biz bu

mukavemet fikrini kaybettik. Çünkü mukavemet demek yeniye karşı sırtını çevirip oturmak demek değildir. Şişli camii'nde yaptığımız gibi. Mukavemet, her an uyanık olmak demektir. Ön siperdeki nöbetçi bölüğü gibi. Bizim mukavemetimiz yok." (Tanpınar, 2006: 208).

Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre cemiyet hayatındaki en önemli mesele, medeniyet değişmesinin yarattığı buhrandır. Bu buhranın yarattığı en önemli sonuç ise sadece cemiyet hayatıyla sınırlı kalmayıp fertlerin hayatına yerleşmesidir (Tanpınar, 2006: 34). Tanpınar, bu durumun insanlarda suçluluk duygusuna ve maziye karşı yabancılaşmaya sebep olduğunu, diğer taraftan insanın kendi içinde iki âlem arasında salınıp durduğunu belirtir (Tanpınar, 2006: 38). Ona göre artık Batılılaşmak için maziye ve mazinin kültürel birikimini kötüleyme gerek kalmamıştır (Tanpınar, 2004: 54-55). Değişmenin insanla beraber yürümesini isteyen Tanpınar, Tanzimat'tan itibaren "*devam ve bütünlük fikri*" ni kaybettiğimizi düşünür. Atalarımız ise bizler gibi parçalanmış bir hayatı yaşamamıştır. Geçmiş ve bugün onların hafızasında beraberdir. Bizi hem atalarımızdan hem de Batı'dan ayıran taraf budur (Tanpınar, 2006: 36-37). Tanpınar'a göre yeninin inşasında gereken, maziden ve onun kültürel birikiminden yola çıkmaktır. Yoksa yazarın amacı, mazinin yeniden bütün değerleriyle canlandırılması değil, modernin içinde geleneği eritebilmek ve devamlılığı hâkim kılmasıdır. (Tanpınar, 2004: 240).

Tanpınar'a göre maziye hâle ve istikbale eklemleyecek en önemli kültür ögesi musikidir. Yazar, medeniyet değişmesinin en zalim biçimde kendisini hissettirdiği noktanın musiki zevkimiz olduğunu, çünkü musiki zevkinin bir milletin zamana tasarruf şekli olduğunu belirtir (Tanpınar, 2006: 307). İkiliğin musiki zevkinde yarattığı sıkıntıya değinen Tanpınar, *Huzur*¹'da Mümtaz'a "*Debussy'yi, Wagner'i sevmek ve Mahur Beste'yi yaşamak, bu bizim talihimizdi.*" (Tanpınar, 2009: 140) şeklinde söyler. Tanpınar, geçmiş ve musikiye Batılı bir kafa ve zevk anlayışıyla yaklaşır. Mümtaz'a göre "*Daha ziyade bugünün muayyen seviyede zevkiyle, garplı terbiyenin zevkiyle seçilen eserler güzel olabilir*" (Tanpınar, 2009: 148). Nuran'ın niçin eskiye bu kadar bağlı oldukları şeklindeki sorusuna Mümtaz şöyle cevap verir:

"İster istemez onların bir parçasıyız. Eski musikimizi seviyoruz, iyi kötü anlıyoruz. Elimizde iyi kötü bize maziye açacak bir anahtar var... O bize üst üste zamanlarını veriyor, bütün isimleri giydiriyor, içimizde bir hazine bulunduğu, ferahfeza yahut sultanîyegâh'ın arasından etrafımıza baktığımız için." (Tanpınar, 2009: 170)

Mümtaz, Dede Efendi'nin ferahfezasını dinlerken geçmiş ve bugünün aynı potada olduğunu görür. Dinlediği musikide bir milletin coğrafyayı nasıl vatan hâline getirdiğini duyar:

"Mümtaz, ayınle beraber geçmiş-şimdi-gelecek arasında gidip gelirken, geçmişi kuranları ve kuruluşu şimdi'de duyumsamaktadır. Yaşananla, yaşanmış aynı zeminde ve iç içedir ve Mümtaz, bütün bir İmparatorluk coğrafyasının tarih içindeki sürecini, oluşumunu ve şekillenmesini nağmelerin aralığından seyrettiğini hissederek." (Karaca, 2005: 78).

Mümtaz'ın yabancılaşmaya mukavemetini sağlayan unsurlardan biri de türkülerdir. Eski musikimiz maziyle irtibatı sağlarken dinlediği türküler, fikirlerinin istikametini cemiyete ve yaşanan hayata çevirir. Romanın birinci bölümünde evden çıkan Mümtaz, sokakta çocukların top oynarken söyledikleri türküyü duyunca kendi kendine "*Her şey değişebilir, hattâ kendi irademizle değiştiririz. Değişmeyecek olan, hayata şekil veren, ona bizim damgamızı basan şeylerdir.*" der (Tanpınar, 2009: 21). Mümtaz, dinlediği türkülerin devam etmesi gerektiğini düşünür. Nitekim *Sahnenin Dışındakiler*²'de Cemal de Alaiyeli Ahmet'in söylediği türkülerle Anadolu insanı ile bağ kurar. Bu açıdan Tanpınar'da türküler, toplumsal hafızayı ve milletin tarihini yansıtan kültür varlığıdır.

Tanpınar'da mimari de devamı sağlayan kültür değeridir. Mümtaz ile Nuran'ın yaşadıkları aşka hep geçmişe ait mekânlar misafirlik eder. Mümtaz, bu mekânlarda musikide

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, Dergâh Yay., İstanbul 2009.

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *Sahnenin Dışındakiler*, Dergâh Yay., İstanbul 2007.

olduğu gibi devamın şuuruna erer. Geçmişin saltanatıyla, tarihi yapanlarla aynı anda yaşar. Mimari, Tanpınar'da bir şehre üslubunu veren kültür ögesidir:

"Şehir, bir terbiyenin ve zevkin etrafında teşekkül eden müşterek bir hayattır. Mimarî bu hayatın asıl büyük üslubunu yapar. Vâkıa dün olduğu gibi, artık orkestra şefi vazifesi görmez ama yine de varlığını hissettirir. Ona doğru yürüdükçe hayat o memlekete mahsus bir renk kazanır." (Tanpınar, 2006: 206).

Mimarinin artık bir orkestra şefi görevi göremiyor oluşunun sebebi, ortaya çıkan üslupsuzluktur. *Aydaki Kadın*³'da Selim, köşke giderken gördüğü evlerin ve apartmanların mimarisini bu nedenle yadırgar:

"Sonra ... sokağının büyük, ahşap köşkleri yerine yapılmış, domino taşlarına benzeyen beton birkaç ev, büyükçe bir apartman... Keşke balkonları sadece parmaklıkla kapatsalardı da bu mukavvaları asmasalardı... Daha sonra köşe başında mimarisi insana dehşet veren bir ikinci apartman. Pencere aralarını dolduran mozaik taklidi renkli levhalar. Üst katta bir türlü kendini göstermeyen açık mavi, sarı, tırşe, zevk sefaleti bir yuvarlak köşe, acayip teraslar." (Tanpınar, 2009: 54).

Mümtaz, İstanbul sokaklarında Suat'ın tasallutu altındayken cami avlusunda abdest alan ihtiyarlara bakar. Mümtaz'a göre ihtiyarların abdest alışı ve avlu "*cami kurulduğundan beri görülen bir ruh çerçevesi*" dir ve bunun devam etmesini ister (Tanpınar, 2009: 345). Nuran'a tam bir dindar olup olmadığını bilmediğini, şu anda dünyaya çok bağlı olduğunu, fakat Allah ile kul arasına girmek istemediği gibi insan ruhunun büyüklüğünden de şüphe etmediğini, bunların millî hayatın kökleri olduğunu ifade eder (Tanpınar, 2009: 190). Mümtaz, hayatını ahireti düşünerek tanzim eden bir insan değildir. Bu anlamda Mümtaz, dine gelenek ve millî hayatın sürekliliği açısından bakar.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, ferdin kader karşısındaki çaresizliği karşısında mukavemeti ölümsüz olduğuna inandığı toplumsal hayat ve bu bağlamda insanın sahip olduğu sorumluluk duygusudur. Tanpınar, özellikle *Huzur* romanında İhsan'a söylettiklerinin dışında birçok yazısında insan-kader, cemiyet-mesuliyet çerçevesinde görüşler öne sürer. Ona göre insanoğlu kader karşısında acizdir. Yanı sıra insanoğlu düşünen, idrak sahibi bir varlık olarak büyüktür. Bu durum, insanoğlunun trajedisidir. Tanpınar, Pascal'ın "*düşünen saz*" ifadesini benimser (Tanpınar, 2006: 21). Zaman zaman "*insan denen saz parçası*" ifadesini de kullanır.

Tanpınar, "*İnsan ve Cemiyet*" başlıklı yazısında ferdi hayatı toplumun devam ettirdiğini, cemiyette ölüm düşüncesinin olmadığını ifade eder. İnsanın ölüm düşüncesinden kurtulmasını cemiyet hayatının sürekliliğine karışmasına bağlayan Tanpınar, bu durumu şahsiyetin inkârı olarak değerlendirmez:

"Yani, fert, ferdi hayatından ayrıldıkça cemiyet onu devam ettirir. Bu ayrılış, şahsiyete ait hususîliklerin inkârı değil, aksine, bu hususîliklerin değer kazanmasıdır. Tarihin mânâlandığı yer, bu hâtıralarla topluluk şuurunu devam ettirmesidir. Tarih, sanat eserleri, gelenekler, hepsi cemiyetin süreklilik şuurudur." (Tanpınar, 2006: 22).

Tanpınar, böylece insanın yanına cemiyeti de koyarak insana mesuliyet duygusunu yüklemiş olur. Ona göre insanın vatani olmak saadetine ulaşması, vatanının sorumluluğunu üstlenmesine bağlıdır (Tanpınar, 2006: 295). Yine Tanpınar, yalnız kendi vatanının mesuliyetini yeterli görmez; insanoğlu yaşadığı evrenden de sorumludur:

"Bence insan her şeyden evvel mesuliyet duygusudur. İnsan olmak itibarıyla bütün kainattan mesulüz" (Tanpınar, 2004: 91).

Mümtaz, aşk ve estetiği ararken halkın içinde bulunmamasına rağmen bütün sıkıntılarının ortasında, sokaktaki hamal ve cami avlusunda gördüğü müminlerde olduğu gibi,

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Aydaki Kadın*, Hzl. Güler Güven, Dergâh Yay., İstanbul 2009.

halka da dikkatini çeviren, cemiyete kayıtsız kalamayan bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Mümtaz'ın cemiyete olan ilgisi, romanın sonunda İkinci Dünya Harbi vesilesiyle bütün insanlığın mesuliyetini taşımak isteyen bir merhaleye yükselir. Yanı sıra savaşın kıyacağı insanlarla kendisini özdeşleştirmeye çalışması, ölümlerin mesuliyetini almak istemesi, mazide bugün olması gerektiğini düşündüğü kültür değerlerine yönelişi yabancılaşma(ma)mak isteyen bir insan hâlini ortaya koymaktadır (Şahin, 2011: 123-124).

Aydaki Kadın'da da Selim, Mümtaz gibi çağın ıstırabını duyar. Giyindikten sonra çalışma odasına giden Selim, orada resimlere bakar. Bonnard'ın saadet telkin eden resimlerinin yanında Hartung'unkiler siyah çizgileriyle Bonnardları bastırır. Selim, devrin ıstırabını yansıtan Hartungların karşısında Bonnard'ın mukavemet ettiğini düşünür:

"Bonnard onun kalelerinden biriydi, yıkılmasını istemezdi. Son palanka gibi. Âdeta sembolik. Tıpkı Tuna'daki Adakale gibi" (Tanpınar, 2009: 33).

Selim'in insanın zaman karşısında kendisini mahpus hissettiği, ümitlerin iflas ettiği bir devirde resimleriyle saadet telkin eden Bonnard'ı kaybettiğimiz bir coğrafyanın ortasındaki küçük bir adaya benzetiş ve seçtiği imajın bizim mazimize gönderme yapması, Tanpınar'ın moderne mukavemet edecek gelenek arayışının yanında yaşadığı çağın ümitsizliğine, değerler boşluğuna mesuliyet sahibi bir entelektüelin isyanıdır.

2. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarındaki Örnek Kişiler

Huzur'da Mümtaz'ın mukavemet kalelerinden biri İhsan'dır. Mümtaz'ın yetişmesine ve kültürel birikimine İhsan'ın katkısı çoktur. Yine mazi, kültür, medeniyet, insan, cemiyet ve iktisat konularında yaptığı tespitler, Mümtaz için ufuk açıcıdır. İhsan, yeni hayatın oluşmasında mazinin "*kendisinden gelmemiz lâzım gelen bir şey*" olduğunu belirtir (Tanpınar, 2009: 251). Mümtaz da insanlara yeni hayat şekillerini hazırlamadan onlara hayata tahammül etme gücünü veren eskilerini bozmanın bir işe yaramayacağını düşünür (Tanpınar, 2009: 190). Sonuç olarak İhsan, geleneğe yeninin ihtiyaçları açısından bakar. Bu anlamda mazi karşısındaki tavrı olumlu bir yabancılaşmadır. Ölü kökler atılacak ve hayatın yaratıcılığı içerisinde devamlılık sağlanacaktır.

İhsan, insanın saadetinin ancak Tanrı'nın varlığını kabul ve kendisini asıl varlığın bir parçası telakki etmesiyle mümkün olacağına inanır (Tanpınar, 2009: 289). İhsan'a göre insanoğlu, mesuliyet duygusuna sahiptir. Mesuliyet duygusuna sahip olan insanın talih karşısında en önemli silahı iman ve ıstırabı katlanmasıdır (Tanpınar, 2009: 290-291). İhsan, topluma karşı mesuldür. Bu yüzden, insan bir parçası olduğu halka açılmalıdır. İhsan, halkın içine karışmaktan söz etmekle birlikte şahsiyeti inkar etmez:

"Fert, fert olarak kalmalı, fakat bütün hayatla kendisini doldurmasını bilmeliydi" (Tanpınar, 2009: 254).

Tanpınar, *Huzur*'da musiki eşliğinde geçmişin kültür birikiminin ve zamana hükmetmeyi başarmış şahsiyetlerin peşindedir. Bu şahsiyetlerden biri de Şeyh Galip'tir. Mümtaz'a göre büyük işler yapmak, tarih sayfalarında adını duyurmak lüzumu yoktur. İnsan kesif yaşasın yeter. Bu da sanat yoluyla mümkündür. Mümtaz, sanatın refakatinde iç nizamını kurmuş şahsiyetleri keşfetmeye çalışır:

"Herkes bir şey yapmağa mecbur. Herkesin bir talih var. Ne bileyim, ben, bu talih kendinden, iç dünyasından bir şeyler katarak yaşamağı seviyorum. Yani sanatı seviyorum. Belki o bizi ölümün en iyi, en rahatça kabul edebileceğimiz çehreleriyle karşılaştırıyor. Şurası muhakkak ki, bir insanın hayatı bazen bir sanat eseri kadar güzel olabiliyor. Onu bulduğum zaman..." (Tanpınar, 2009: 124).

Mümtaz, bu sözler üzerine Nuran'ın merakını "*Meselâ Şeyh Galip*" diyerek giderir (Tanpınar, 2009: 124). Dede Efendi de Şeyh Galip gibidir. Mümtaz'a göre onlar, sıradan

hayatları içinde “nefsine sadık olarak yaşamanın sırrını bulmuşlar” (Tanpınar, 2009: 125); Tanrı'nın birliğini idrak ile hayat ve ölüm arasındaki trajik durumu yenmişlerdir.

Sahnenin Dışındakiler'de Alaiyeli Ahmet, romanın başkahramanı Cemal'e tesir eden önemli bir figürdür. Alaiyeli Ahmet, karısının kendisine ihanet ettiğini ve kötü yola düştüğünü öğrenince birliğinden kaçır ve dağa çıkar. Bir gün çarşıda karısına rastlar, dönüp kaçmaya çalışır. Fakat karısı peşini bırakmaz. Kocasının öldüğü şeklinde haber verilerek aldatıldığını, yaşadığı hayattan iğrenmesine rağmen bu zamana kadar katlanmaya çalıştığını söyler. Fakat kocasının hayatta olduğunu öğrendikten sonra artık yaşamasının mümkün olmadığını ifade eder. Alaiyeli Ahmet'ten kendisini öldürmesini ister. Alaiyeli Ahmet, karısının istediğini yapar; insan eli değmemesi için onu derince bir mezara koyar ve teslim olur. Karısının mezarını söylemez, bir müddet sonra idam edilir. Cemal, M. de onunla dostluk kurar, cezaevinde söylediği türkülerini dinler, hatta idamına şahit olur (Tanpınar, 2007: 195-199). Cemal, Alaiyeli Ahmet'in hikâyesinden çok etkilenir. Alaiyeli Ahmet, her şeye rağmen hayatı sever:

“Kendisini her gün birkaç defa öldüren hayata, (...) sevgiyle, gördüğünü kendi seviyesine çıkartarak bakıyor. Çünkü hayat dediğimiz şey Alaiyeli Ahmet'in sadık köpeğidir, hâlâ üstüne bindiği kır attır, sevdiği kadındır, nefes aldıkça türküsünü söylediği ıssız dağlardır.” (Tanpınar, 2007: 259)

Alaiyeli Ahmet, yaşadığı elim hadisenin ıstırabına rağmen metanetini korumayı, ölümün arefesinde hayata tutunmayı bilir. Cemal'e göre onun yerinde şimdi Anadolu'da savaşımlar vardır. Bu bakımdan Alaiyeli Ahmet, romanda Anadolu halkının bir timsalidir.

*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*⁴'nde Hayri İrdal'a model olan kişi, kendisinden saatçiliği ve saatin felsefesini öğrendiği Muvakkit Nuri Efendi'dir. Nuri Efendi, işini seven, zevk ehli ve saatin felsefesini yapan bir insandır. Nuri Efendi, tamir ettiği saatin ardından Hayri İrdal'a “Hele bir zamanına sahip ol... Ondan sonrasına Allah kerimdir!..” der (Tanpınar, 2007: 32). İrdal'a göre o, “bir yandan yarı ölü bir saati diriltmiş olu(r), öbür yandan da bir insana yaşadığının şuurunu, zamanını hediye ed(er)” (Tanpınar, 2007: 32). Hayri İrdal'a fazla iş vermediği gibi işin aceleye getirilmesine de razı olmaz. Nuri Efendi yaşadığı “zamanın sahibi” olan, ona istediği gibi tasarruf eden bir insandır (Tanpınar, 2007: 35). Saatin felsefesini yapan, zaman şuuruna ve yaşadığı zamana sahip olan Nuri Efendi, aynı zamanda bozuk saatlerle cemiyet hayatı arasında da ilişki kurar:

“Çünkü bu saatlerde zemberek, tulumba, çarklar her biri ayrı fabrikalardan, ayrı işçiliklerden gelmiş olurdu. Bu cinsten bir saati eline alıp da evirip çevirirken “Ne kadar bize benziyor... Tıpkı bizim hayatımız!” derdi.” (Tanpınar, 2007: 32).

Cemaat toplumunu oluşturan, Hayri İrdal'ın çocukluk yıllarında tanıdığı ve tesirinden kurtulamadığı Muvakkit Nuri Efendi, Seyit Lütfullah, Abdüsselam Bey gibi şahsiyetlerin yaşadığı zaman, atmış yaşında hatıralarını yazan Hayri İrdal için mazide kalmış bir zamandır. Fakat geleneksel hayat tarzı içinde yaşamış olan cemaat, en azından zamanına sahiptir. Muvakkit Nuri Efendi, romanda okura bu cemaat toplumu içerisinde ideal insan olarak sunulur.

“SAE'de zaman ve saat metaforu bireyin inanç ölümlülüğü arasında kurulan bir köprü, ruhanî bir ahenk olarak işleniyor. Fakat bu cemaat toplumu, nostaljik altın çağı olarak Hayri İrdal'ın çocukluk anılarında kalmıştır. Modernite bu ahengi bozar. Hayri İrdal, Halit Ayarçı ile tanışmadan önce, modern hayat içinde yeni bir kimlik ve iş ahlâkı edinmeden önce, çocukluğundaki cemaat yaşamında, bir filozof gibi konuşabilen saat tamircisi Muvakkit Nuri Efendi'nin yanında çıraklık yaptığı dönemde, zaman derin bir ahenk içinde yaşıyordu.” (Aydın, 2010: 129).

⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yay., İstanbul 2007.

Cemiyetin içerisinde hayattan tamamen kopmuş, hayatın dışında yaşayan insanlar da vardır ve romanda bunlar sayıca çoktur. Dolayısıyla Muvakkit Nuri Efendi ve onun temsil ettiği zamanına sahip insanlar, aslında geleneksel hayatın içerisinde bir ada gibi durur. Zira Muvakkit Nuri Efendi de her biri ayrı fabrikalardan, işçiliklerden gelen bozuk saatlerin parçaları ile medeniyet ikiliğini yaşadığımız cemiyet hayatı arasında ilişki kurar. Bu bağlamda medeniyet değişiminin yarattığı buhranın farkındadır. Bununla birlikte moderne eklemenebilecek düşünce ve anlayışa sahip olan tek kişi de Muvakkit Nuri Efendi'dir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında abes hayatın dışında olan ve yabancılaşmayan kişi Hayri İrdal'ın oğludur. Babasına hiç benzemeyen ve onu beğenmeyen Ahmet, devlet imkânlarıyla tıbbiyeyi bitirir. Hayri İrdal, Ahmet'in öğrenimine Amerika'da devam etmesini ister. Ancak Ahmet, bunu kabul etmeyip Anadolu'ya gider. (Tanpınar, 2007: 52). Anlamsız hayatı ve işleri yüzünden Hayri İrdal, oğlunun kendisine sırt çevirmesine darılmaz. Hatta benzememesinin oğlunun hayrına olacağını düşünür (Tanpınar, 2007: 355). Netice itibariyle abesi ve yabancılaşmayı yaşayan insanların arasında geleneksel hayattan Muvakkit Nuri Efendi; modern hayattan da Ahmet, romanda örnek şahsiyetler olarak karşımıza çıkar.

*Mahur Beste*⁵ romanının kahramanlarından İsmail Molla; hayat, ölüm, kültür, medeniyet ve din konusundaki fikirleriyle Tanpınar'ın sözcüsü gibidir. Diğer taraftan İhsan'ın hayata ve kültüre yüklediği anlama İsmail Molla'nunkiler örtüşür. II. Abdülhamit'in şüpheliler listesine giren İsmail Molla, saraydan ve her türlü ikbal endişesinden uzak bir hayat sürdürür. Bu kayıtsızlığı sebebiyle Abdülhamit tarafından kendisine Mekke kadılığı verilerek İstanbul'dan uzaklaştırılır. Beş yıl sonra yine sarayın emriyle eski görevine döner. Rahatına düşkün, zevk ehli ve kültürlü bir insandır. Güvenilir, ne yaptığını bilen, ölçülü biridir. Ona göre ıstıraplı bir hayatın ve ölümün karşısında asıl olan "*derin bir şekilde yaşamak ve kendi kendisini gerçekleştirmek, ölümlü hayata şahsî bir çeşni vermektir*" (Tanpınar, 2007: 61). İsmail Molla, Sabri Hoca ile münakaşalarında kültür ve medeniyet üzerine görüşler öne sürer. İsmail Molla, Sabri Hoca'nın Şark medeniyetinin yaratıcı tarafının öldüğü görüşüne katılmaz. Değişme yaşanırken halka ve onun her şeye kendi şahsiyetinden vuracağı yaratıcı gücüne inanır:

"Ne kadar değişirsek değişelim, yapacağımız her yeni şeyde bu memleketin kendisinden bir damga olacaktır. Onu doğuracak olan bu anadır" (Tanpınar, 2007: 94)

Asırlarca temsilcisi olduğumuz Şark ve içine girmeye çalıştığımız Garp medeniyeti tek başına bir mana ifade etmez. Molla'ya göre önemli olan, hayatın devamlılığıdır:

"Asıl yaşaması lâzım gelen ölmez. O bizim hayatımızdır, o değişir. Değiştikçe de yaratır" (Tanpınar, 2007: 94)

Bunun için de İsmail Molla'ya göre , "*yaratıcılık nehrinin yolunu*" açmak gerekir (Tanpınar, 2007: 95). Sonuç olarak cemiyet hayatı, yaratıcı nizamını kazandığında hem Garp'tan hem Şark'tan kendisine lüzumlu olanı temellük edebilir.

İsmail Molla, memleketin hayatına karışmış ve dedelerinden miras kalmış bir Müslümanlık fikrini benimser. Bu noktada İhsan ve Mümtaz'la İsmail Molla'nın söyledikleri örtüşür. İsmail Molla, dine kültürel hayatı şekillendiren hamurlardan biri gözüyle bakar. Dinin saf şeklinden ziyade yaşanan hayatın içinde kültüre vurduğu damga önemlidir:

"Bu Müslümanlıkta Tekirdağ karpuzunun, Manisa kavununun, Amasya kayısının, Hacibekir lokumunun, Itrî bestesinin, Kandilli yazmasının, Bursa dokumasının hisseleri vardır." (Tanpınar, 2007: 92).

Ahmet Hamdi Tanpınar, ilk romanı *Mahur Beste*'nin kahramanlarından İsmail Molla'nın kültür, medeniyet, cemiyet konusundaki görüşlerini daha sonraki romanlarında farklı kişiler aracılığıyla dile getirmeye devam eder.

⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, Mahur Beste, Dergâh Yay., İstanbul 2007.

Sonuç

Tanzimat'la başlayıp Cumhuriyet'le devam eden modernleşme hareketi, sosyal ve kültürel hayatta önemli bir kırılmaya sebep olur. Ahmet Hamdi Tanpınar, yabancılaşmanın önüne geçilmesinde maziden yola çıkar. Geleneğin devam zincirinin parçası olan birtakım kıymetleri vardır. Bunların başında musiki ve mimari gelmektedir. Din de kültürel hayata yaptığı katkıyla cemiyeti şekillendiren hamurlardan biridir. Tanpınar, bu kıymetlerle yabancılaşmaya mukavemet eder. Diğer taraftan Tanpınar, insanın evrendeki trajik konumunu, zaman ve mekânla sınırlı bir varlık oluşunu, bu durumun insanda yarattığı yabancılaşmayı cemiyetin sürekliliğine inanarak ve insana toplumsal sorumluluk yükleyerek aşar. Üstelik Tanpınar, bütün insanoğlunun mesuliyetini üstlenir. Tanpınar'ın romanlarındaki kahramanlar, maziden gelen kültür zenginliklerini göz ardı etmeyerek ve cemiyete karışarak yabancılaşmamaya çalışır. Kahramanların yabancılaşmaya mukavemet etmesinde onlara hayatları ve düşünceleriyle model olan örnek şahsiyetler vardır: *Huzur*'da İhsan, Şeyh Galip ve Dede Efendi; *Sahnenin Dışındakiler*'de Alaiyeli Ahmet; *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde Nuri Efendi ve Ahmet; *Mahur Beste*'de İsmail Molla, bunların başında gelir. Bu kişilerin entelektüel kimlikleri, insanı inkar etmeden cemiyete inanmaları, toplumsal sorumlulukları, yaşadıkları zamana sahip insanlar olmaları, musiki zevkleri, dini kültürel hayata yaptığı katkı bağlamında ele almaları, maziye bugünün zaviyesinden değerlendirmeleri ve bu anlamda gelenek karşısında olumlu bir yabancılaşma tavrı sergilemeleri öne çıkan özelliklerdendir.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Mehmet (2010). *Kayıp Zamanın İzinde, Ahmet Hamdi Tanpınar*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- BELGE, Murat (2009). *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- CEVİZCİ, Ahmet (2010). *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a*, İstanbul: Say Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1996). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- KARACA, Nesrin Tağzade (2005). *Ahmet Hamdi Tanpınar ve Musiki*, Ankara: Hece Yayınları.
- KIZILTAN, Güven Savaş (1986). *Kişinin Silinen Yüzü Çağımızda Yabancılaşma Sorunu*, İstanbul: Metis Yayınları.
- SAĞLIK, Şaban (2011). "Geleneğin Modern'e Mukavemeti ve Tanpınar Hikâyeleri", *Doğumunun 110. Yılında Ahmet Hamdi Tanpınar Sempozyumu*, Yayınlanmamış Bildiri Metni.
- ŞAHİN, İdris (2011). "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Yabancılaşma", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2004). *Mücevherlerin Sırrı*, Hzl. İlyas Dirin-Turgay Anar-Şaban Özdemir, İstanbul: YKY.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2006). *Yaşadığım Gibi*, hzl. Birol Emil, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, (2009). *Aydaki Kadın*, hzl. Güler Güven, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, (2009). *Huzur*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, (2007). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, (2007). *Mahur Beste*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, (2007). *Sahnenin Dışındakiler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TOPÇU, Nurettin (2006). *varoluş felsefesi hareket felsefesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.